

Yıl / Year: 2019

Cilt / Volume: 9

Sayı / Issue: 17

Sayfalar /Pages: 101-121

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 22.01.2019

Kabul Tarihi: 17.04.2019

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ SONRASINDA DİNİ CEMAATLERE YÖNELİK ARTAN GÜVENSİZLİĞE İLİŞKİN SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Abdulkaki DEDE*

Öz

Bu çalışmada, Türk toplumuna özgü sivil toplumun önemli bir unsuru olarak kabul edilebilecek olan dinî cemaatlerin, 15 Temmuz sonrasında toplumsal algı açısından geçirdiği dönüşümün tarihsel ve sosyolojik temellerine ilişkin kamusal alan kavramı etrafında bir analiz yapılmıştır. Bu amaçla öncelikle, cemaat kavramı kuramsal tartışmalar açısından ele alınmış ve ardından kamusal alanla ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Richard Sennett'in "yıkıcı Gemeinschaft (cemaat)" kavramı özellikle Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) kamusal alanda örgütlenişi konusunda kullanışlı bir kavram olarak değerlendirilmiştir. FETÖ üzerinden diğer dinî cemaatlere tahvil edilen olumsuz algıya ilişkin saha çalışmalarından elde edilen verilere dayanarak, söz konusu durumun Türk toplumu açısından barındırdığı riskler ve yönelimler, kamusal alandaki Batıcı/seküler modernleşmeci paradigma ile muhafazakâr modernleşmeci paradigma arasındaki geçmişten günümüze süren gerilimler ekseninde anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, dinî cemaatlerin kamusal alan konusunda 15 Temmuz sonrasında yaşaması muhtemel bazı kısıtlanma risklerinin, özellikle dindar/muhafazakâr kesimler açısından bireyleşmeye bağlı olarak ahlaki rölativizm, "çoğulcu anlam krizi" ve küresel çağa/düzene denetimsiz bir entegrasyon sürecini beraberinde getirdiği yönünde bir çıkarım yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamusal Alan, Cemaat, Dinî Cemaatler, Ahlakî Rölativizm, Anlam Krizi

Jel kodlar: Z0, Z19

A SOCIOLOGICAL REVIEW ON THE INCREASING MISTRUST TOWARDS THE RELIGIOUS COMMUNITIES AFTER JULY 15TH COUP ATTEMPT

Abstract

In this study, the historical and sociological bases of the transformation of social perception towards religious communities, which can be accepted as a crucial and intrinsic element of Turkish civil society, after July 15th coup attempt have been analyzed in terms of the concept of "public sphere". In accordance with this purpose, first of all the concept of community was reviewed in terms of theoretical discussions and then its relations with the concept of public sphere was addressed. Richard Sennett's concept of "destructive Gemeinschaft (community)" was revisited as a useful term especially in the context of the rising of Fetullahist (or Gulenist) Terrorist Organization (FETO) in the public sphere. On the basis of the data derived from the field studies on negatively changed perception towards religious communities because of FETO, the risks and the tendencies of the current situation for Turkish society were tried to be interpreted in terms of the continuing tensions between

* Doktora Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, abdulbakidede@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6693-6598.

15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Dinî Cemaatlere Yönelik Artan Güvensizliğe İlişkin Sosyolojik Bir Değerlendirme

the Westernist/secular and conservative modernization paradigms in the public sphere. As a result, this study concludes that after the July 15th, some potential risks of restriction of the religious communities from the public sphere can bring about the moral relativism, “pluralist crisis of meaning” and an uncontrolled integration into the global age/order especially for the religious/conservative categories of the population depending on increasing individualism.

Key Words: *Public Sphere, Community, Religious Communities, Moral Relativism, Crisis of Meaning*

Jel Codes: Z0, Z19

GİRİŞ

15 Temmuz Darbe Girişimi’nden¹ kısa bir süre sonra Türkiye kamuoyunda dinî cemaatler konusunda yoğun tartışmalar başlamıştır. Söz konusu tartışmaların genel itibariyle, eskiden bu yana dinî cemaatlere karşı olumsuz bir tutum sergilemiş olan seküler kesim ile dinî cemaatlerin topyekûn bir biçimde FETÖ ile aynı kefeye konmamasını savunan dindar/muhafazakâr kesimler arasında keskinleştiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte tartışmaya farklı bir boyut kazandıracak şekilde, muhafazakâr çevrelerin kendi içerisinde de dinî cemaatlerin denetlenmesine, varlıklarının dinî dayanaklarına ilişkin temelden bir sorgulamaya yönelik tekliflerin geldiği göz ardı edilmemelidir. 15 Temmuz sonrasında muhafazakâr kesimlerin dahi dinî cemaatlere yönelik şüpheli bir tutuma kaydığını gözlemlemek mümkündür. Fakat bu tartışmaların genel anlamda güncel siyasi bir yönelime sahip olması itibariyle, bazı temel sosyolojik analiz konularının göz ardı edildiği görülmektedir. Bu çalışmada FETÖ üzerinden diğer dinî cemaatlere tahvil edilen olumsuz bir toplumsal algının mevcudiyeti veri kabul edilerek, bu sürecin muhtemel neticelerine dair sosyolojik bir analiz yapılması amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında öncelikle, sosyolojinin temel analiz birimlerinden birisi olarak cemaat kavramına ilişkin kuramsal bir arkaplan oluşturulmaya ve cemaat-kamusal alan-sivil toplum arasındaki ilişkiler bu çerçevede irdelenmeye gayret edilmiştir. Bu amaçla, birinci kısımda kavramsal çerçeve, kamusal alan bağlamında cemaat kavramına odaklanmış; bilhassa dinî cemaatlerin kamusal alan tecrübelerine ve bu pratiğin ürettiği dinamiklere ilişkin bir tartışma yürütülmüştür. Daha sonra, çalışmanın metodolojisine ve ilgili literatüre ilişkin bilgi verilmiş;

¹ 15 Temmuz Darbe Girişimi kısaca ordu ve sivil bürokrasi içerisine yerleşmiş Fetullahçı Terör Örgütü mensuplarınca hareket eden bir grubun, AK Parti hükümetine karşı düzenlediği askeri bir kalkışma olarak nitelenebilir. Bununla birlikte, darbe girişiminin öncesindeki on yıllarda FETÖ’nün askeri ve sivil bürokrasinin yanı sıra sivil toplum ve kamusal alanda iktidar sahasını genişletmek adına giriştiği bir dizi faaliyeti de bu kapsamda hatırlamak gerekir. Bu çalışma kapsamında bir kısmı incelenmiş olmakla birlikte söz konusu faaliyetlere ve özel olarak 15 Temmuz Darbe Girişimi’ne ilişkin detaylı bilgiler için bkz. *Bilig Dergisi*, “15 Temmuz Darbe Teşebbüsü ve Türkiye Demokrasisi Özel Sayısı. Ayrıca bkz. Özipek, Bekir B. ve Abayhan, Yasemin (2016), *Uzun Gecenin Kısa Tarihi: 15 Temmuz Darbe Girişimi*, İstanbul: Kadim Yayınları.

ardından dinî cemaatlerin geçmişten bu yana Türk toplumsal yapısı içindeki anlamları, tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Son olarak, 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası dinî cemaatlere yönelik güvensizlik algısına ve bu algının muhtemel neticelerine ilişkin P. L. Berger ve T. Luckmann'ın önerdiği “anlam krizi” kavramı ekseninde bir analiz yapılmaya çalışılmıştır.

1. KAMUSAL ALANDA İKTİDAR MÜCADELESİ

Sosyolojide cemaat (Gemeinschaft) kavramı, Ferdinand Tönnies tarafından öncelikle gelenek ve modernite dikotomisi üzerinden bir analize tabi tutulmuş ve modern toplumlarda cemaat temelli yapıların giderek çözüleceğine dair bu kuramsal bakış açısı uzun bir süre varlığını devam ettirmiştir. Buna karşın Tönnies sonrası bazı sosyolog ve düşünürler, cemaatin modern ve “geç modern” dönemlerde de yaşamaya devam edeceğine ilişkin savlar öne sürmüştür. Bu doğrultuda Yelken (1999: 261), Tönnies'in söz konusu dikotomik açıklamasını eleştirel biçimde incelemiş ve cemaat olgusunun “toplumsal yaşantının ilk ve en önemli özelliği olarak” ve “çok çeşitli biçimlerde de olsa özünü koruyarak” daima var olduğunu belirtmiştir. Yelken (1999: 236) “cemaati oluşturan ve devamını sağlayan en önemli olgunun karşılıklı ve buna bağlı etkileşim süreçleri” olduğunu belirterek, cemaat olgusunu giderek kaybolan, toplumdan silinen olgu biçiminde değil, toplumsal gerçekliğin temelinde yatan bir kavram olarak ele almıştır.²

Benzer biçimde Gerard Delanty'de de cemaat olgusunun modern dönemde varlığını sürdürdüğüne ilişkin bir analize rastlanabilmektedir. Delanty (2015: 9) “Bir Kavramın Anatomisi: Topluluk³” adlı eserinde, cemaati sosyolojinin temel kavramlarından birisi olarak ele almış ve onun, “klasik sosyologların inandığı gibi yok olmanın aksine dünya çapında bir köken, kimlik ve ait olma özlemi doğuran günümüz sosyal ve politik ortamında çağdaş bir yankılanma” bulduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda Delanty (2015: 10), cemaatin “etnik köken, din, sınıf ya da siyasete dayalı olarak” oluştuğunu; “büyük ya da küçük; yıkıcı, gelenekçi, modern ve hatta post-modern, gerici ya da ileri görüşlü” olabileceğini belirtmiştir. Delanty de Yelken gibi iletişimin cemaatin oluşumundaki yerine büyük önem vermiş ve “çağdaş topluluğun (cemaatin) yeni aidiyet türlerine dayalı bir iletişim topluluğu olarak” kabul edilebilecek nitelikte olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca günümüzdeki iletişimsel bağların

² Cemaat olgusuna ilişkin kültürel iletişim temelinde yapılan ideal tipleştirmeye yönelik ayrıntılar için bkz. Yelken, R. (1999). *Cemaatin Dönüşümü* (1. Baskı). İstanbul: Vadi Yayınları.

³ Söz konusu eserde “community” kavramının Türkçe'ye “topluluk” olarak çevrildiği görülmekle birlikte, bu çalışma boyunca eserin belirli bölümlerine yapılan atıflarda “cemaat” kavramı tercih edilmiştir.

ve kültürel yapıların “aidiyet için dine, millete, etnik kökene, yaşam tarzına ve cinsiyete dayalı sayısız olanaklar” sunmakta olduğunu ifade etmiştir (Delanty, 2015: 192).

Zygmunt Bauman ise cemaatler konusunda nispeten olumsuz bir değerlendirme yapmış; onun, bir güvenlik duygusu sağlamasına karşın bireyin özgürlüğünü sınırlandırdığını öne sürmüştür. Bauman (2017: 151) cemaati, somut bir sosyolojik gerçeklikten ziyade bir özlem duygusu olarak; daha açık bir ifadeyle, modern insanın, akışkan ve durmadan değişen bir dünyada kendisini güvende hissedeceği bilindik, emniyetli bir liman arayışı olarak ele almıştır. Belirtmek gerekir ki, Bauman’ın modern ve postmodern toplumdaki güvensizlik hissini bireyler üzerindeki etkilerine yaptığı vurgu haklı ve yerinde bir vurgudur. Sanayileşmenin, topyekûn savaşların ve son olarak küreselleşmenin özellikle modern(leşmiş) toplumlarda meydana getirdiği gerilimler, bireyler açısından yeni arayışların, çözüm yollarının ve bir arada olma ya da dışlamanın yeni biçimlerini ortaya çıkarmıştır.

Yelken ve Delanty’nin, iletişim olgusuna yaptıkları vurgu üzerinden anlaşılabilceği üzere, cemaati sosyolojik bir gerçeklik olarak inşa eden temel dinamiğin iletişimsellik olduğunu söyleyebiliriz. Münhasıran iletişim olgusu üzerine eğildiğimizde ise, onu mümkün kılan ve temel niteliklerini ona kazandıran zeminin daha çok bir toplumun kamusal alanında yattığını söylemek mümkündür. Özellikle moderniteyle birlikte kamusal alanın, özgür bireylerin bir araya geldiği ve toplumu ilgilendiren hemen her konuda fikir alışverişinde bulunabildiği bir ortam olarak ideal tipleştirilmesinin, cemaat kavramına ilişkin bazı temel çıkarımlar yapmak adına bir fikir verebileceğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, Türkiye’nin toplumsal yapısının önemli bir unsuru olarak asıl tartışma konumuz olan dinî cemaatlerin özellikle Cumhuriyet sonrası dönemde kamusal alan bağlamındaki pratiklerine yönelik kavramsal ve tarihsel bir açıklama önem arz etmektedir.

Türkiye’de muhafazakârlar ya da dindarlar, kültürel anlamda sürekli bir biçimde modernleşme karşıtı olarak gösterilmekte ya da bu şekilde algılanmaktadır (Mollaer, 2011). Cumhuriyet’in ilanı sonrasında bu algı, resmi ideolojinin katı Batıcılışma/Batılılaşma politikalarıyla daha somut bir biçimde gözlemlenebilmiştir. Cumhuriyet’in ilanı sonrası Türkiye’de, kamusal alanın daha çok Kemalist elit-dindar/muhafazakâr orta sınıfların talepleri bağlamında tartışma konusu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, günümüz açısından üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan birisi, dindar/muhafazakâr kesimlerin önceki dönemlere göre kamusal alanda nispeten daha fazla söz sahibi olabilmelerinin beraberinde getirdiği güncel meselelerdir. Göle’nin (2000: 11)

işaret ettiği üzere, kamusal alanda 80’li yıllardan itibaren “kültürel farklılığını talepkâr bir biçimde görünür kılan” İslamî hareket, “Türkiye’de modernleşmenin taşıyıcılığını yapan... Aydınlanmacı seçkinlerin oluşturduğu ve liberal görüşten çok devlet otoritesi altında gelişen kamusal alanın homojen yapısını ve laik kurallarını zorlamakta, politik çatışma yaratmaktadır.” Bununla birlikte, Göle’nin işaret ettiği politik çatışmanın kökenlerini tek parti dönemine kadar izlemek de mümkündür. Yine de Göle’nin buradaki vurgusuna benzer bir biçimde, Türkiye’de Cumhuriyet tarihi süresince kurumsallaşmış olan kamusal alan anlayışının, etrafında şekillendiği güç merkezlerinin (sivil bürokrasiden askeri bürokrasiye ve siyasetten sanata) konumunu sarsan kamusal alan fikri, kendisini Özal dönemi ile görünür kılmaya başlamıştır.

Özal dönemiyle birlikte başlayan bir diğer süreç, muhafazakâr kesimlerin siyasi alanda artan etkisiyle birlikte Türk toplumunun “küresel topluma” ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda entegrasyon dönemi olmuştur. Türkiye, Özal döneminde hızla dışa açılmış ve günümüze dek uzanan zaman aralığına kabaca bakıldığında, bu süreç taşıdığı ekonomik göstergelerin yanı sıra birçok yeni kültürel, siyasal, sanatsal ve toplumsal göstergeyi hayatımıza dâhil etmiştir. Aslında bu muhafazakâr siyasal söylem, Ögün’ün de (2011) belirttiği üzere, “burjuva dünyanın içinde, tüketim kapitalizminin orta sınıf üretme kapasitesi arttığı nispete derinleşecek” bir muhafazakârlık olarak, yalnızca Türkiye özelinde değil, aşağı yukarı aynı dönemlerde örnekleri ABD gibi birçok diğer ülkede de gözlemlenebilecek türden bir tutumu somutlaştırmaktadır. Bu dönemin akabinde -kamusal alan tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönem olarak 28 Şubat sürecinin hemen öncesi ile AK Parti’nin 2002 yılında tek başına iktidara geldiği yıllarda- muhafazakârlık Türkiye’de toplumsal anlamda farklı ve özgün bir tecrübeyle iktidar deneyimi sürecinin içerisine girmiştir. Söz konusu tecrübe bağlamında ifade edecek olursak, AK Parti’nin iktidarda olduğu süre zarfında, medyadan bürokrasiye birçok alanda dindar/muhafazakâr kesimlerin merkezi bir konuma taşındığını görmek mümkündür. Habermas’ın “burjuva kamusal alanı” olarak, tektipçi ve seküler bir ideal tipini ortaya koyduğu kamusal alan, kültürel ve toplumsal yapıdaki farklılıkların da etkisiyle Türkiye’de muhafazakâr burjuvazinin de mevzi kazandığı bir yapıya dönüşmüş ve dönüşmektedir. Bununla birlikte, Habermas’ın, (2017: 61) kamusal alan işlev olarak güçsüzleştiğine ilişkin kuramsal bakış açısının, Türkiye’de de belirli bir oranda karşılık bulduğunu söylemek doğru olacaktır.

Habermas’ın toplumsal yapının unsurları üzerinden yaptığı analiz yerinde olsa da, bu tartışmayla daha yakından ilişkili bir biçimde, bireysel ve cemaat temelli kamusal pratiklere

ilişkin bakış açımızı genişletmek için Richard Sennett'e başvurmak gerekir. Sennett'in modern toplumda "cemaat" yapılarının belirli bir tipine ilişkin kamusal bağlamında yaptığı analiz, FETÖ'nün sosyolojik açıdan incelenmesi için işlevsel olduğunu söyleyebiliriz.

Kamusal İnsanın Çöküşü (2010) adlı eserinde Sennett, "yıkıcı Gemeinschaft (cemaat)" kavramını öne sürerek günümüzde kamusal konusunda bir parçalanmışlıktan ve geri çekilmeden bahseder. Sennett'e (2010: 286-287) göre giderek "mahrem" bir yapı kazanan günümüz toplumları "yapısal olarak ne denli kişi dışı olursa olsun, tüm toplumsal fenomenlerin bir anlam kazanabilmek için kişilik sorunlarına" dönüştürüldüğü, narsizmi, yani kendi ifadesiyle "kendisinin gerçekliğe uygunluğundan çok gerçekliğin içinde kendisi için ne bulunduğu" odaklanan kişiliklerin ortaya çıkmasına neden olan ortamı hazırlar. Bunun ötesinde Sennett, "üyeleri arasında alt düzeyde etkileşim olan, bireysel, istikrarsız kişilik fikirlerinin baskın olduğu bir toplum, fantezi aracılığıyla muazzam ölçülerde yıkıcı kolektif kişiliklerin doğmasına zemin hazırlar" (2010: 309) diyerek, "yıkıcı cemaat"ın ortaya çıkmasına karşı kamusal müzakerelerin önemine işaret etmiştir. Buna bağlı olarak düşünersek; resmi ideolojinin müdahaleleriyle, Türkiye'de kamusal alanın, en belirgin biçimde dindar-seküler ya da "gerici-modern" gibi söylemler üzerinden kurgulanan ve birinci seçeneği sürekli olarak dışlayan yapısının ya da diğer bir ifadeyle, kamusal alanda öteden beriye mevcudiyetini sürdürmüş ve siyasi anlamda sürekli olarak araçsallaştırılmış bu tür antagonistik gerilimlerin, "yıkıcı cemaat" olarak FETÖ gibi grupların ortaya çıkışına yapısal bir zemin oluşturduğunu söyleyebiliriz.⁴

Siyasi alandan kültürel alana dek birçok sahada bir güç mücadelesi içerisinde bulunmaları ve bu mücadelenin siyaset kurumu tarafından araçsallaştırılması, giderek kutuplaşan dindar ve seküler kesimlerin birbirleriyle rasyonel bir biçimde etkileşimlerini toplumsal bütünleşmenin aleyhine oldukça sınırlandırmıştır. Söz konusu etkileşimsizlik, ideolojik saiklerle Türk toplumunda kendisini sürekli olarak var kılmış, karşıt görüşlerin içe kapanmalarına ve bu kapalılık içerisinde Sennett'in de işaret ettiği gibi "yıkıcı kolektif kişiliklerin" yükselişine zemin hazırlamıştır. Bu tür bir toplumsal vasattan beslenen Fetullah Gülen ve kendisine bağlı kişiler, Türkiye'de özgürlükçü olduğu söylenemeyecek kamusal alan yapısının neden olduğu bazı istismara açık yönleri sürekli olarak kullanmış ve "yıkıcı cemaat" kavramı çerçevesinde incelenebilecek şekilde kendisini inşa etmiştir.

⁴ Elbette, kamusal alanın yapısı söz konusu örgütlenmenin ortaya çıkışındaki tek neden olarak görülemez. Buna karşın çalışmanın daha önce belirtilen bağlamı ve odağı göz önünde bulundurulursa, güncel siyasi eğilimlerin ve reelpolitik gelişmelerin bilinçli bir biçimde, bir nebze de olsa dışarıda tutulmaya çalışıldığı anlaşılacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE METODOLOJİSİ

Bir önceki bölümde tartışılan kamusal alan, cemaat, “yıkıcı cemaat” kavramları çerçevesinde, darbe girişimi sonrası dinî cemaatlere yönelik güven/güvensizlik olgusu bu çalışma kapsamında doküman incelemesi tekniğiyle temin edilen verilere dayanılarak ele alınmıştır. Doküman incelemesi nitel araştırmalarda kullanılan ve kullanılma amacına göre son derece etkili olduğu söylenebilecek bir araştırma tekniğidir ve araştırılan olgu ve olaylara ilişkin bilgi içeren dokümanların analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187). Özellikle araştırmacının gözlem ve görüşmeler aracılığıyla elde etmesi zor olan verilerin temininde ikincil veri kaynakları olarak işlev görebilir. Bunun yanı sıra araştırmanın merkezi sorunsalı açısından incelenen dokümanların birincil veri olarak da kullanılması mümkündür. Yıldırım ve Şimşek’in (2011: 188) belirttiği üzere, “hangi dokümanların önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanılabilmesi araştırma problemi ile yakından ilgilidir”. Bu açıdan, çalışmada, dinî cemaatlere ilişkin algıların oluşmasında etkili olabilecek ya da bu algılara ilişkin veriler sunan haber ve değerlendirme yazıları ile dinî cemaatlerin toplumdaki algıları üzerine gerçekleştirilmiş nitel/nicel araştırmaların bulguları temel veri kaynakları olarak değerlendirilmiştir.

Literatürde yer alan benzer çalışmalardan bahsedecek olursak, 15 Temmuz sonrasında FETÖ üzerinden Türkiye’deki dinî cemaatlere ilişkin yapılan değerlendirmeler genel olarak siyasi gündemin dönemsel ihtiyaçlarına karşılık veren çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Bazı istisnai ve kapsamı sınırlı örnekler dışında, sosyolojik açıdan Fetullah Gülen ve takipçilerinin bir terör örgütüne dönüşmesini ayrıntılı olarak açıklayan bir analizin olduğu söylenemez. Kapsamı sınırlı bir istisna olarak, Yerlikaya’nın (2017) bu çalışma bağlamında da sergilenen yaklaşıma benzer bir biçimde, FETÖ’nün kamusal alan ve cemaat kavramı açısından ilişkisini “yıkıcı cemaat” ekseninde açıklaması anlamlı bir girişimdir. Bununla birlikte, Yerlikaya’nın analizi daha çok Türkiye’nin güncel siyasi gerçeklerine yoğunlaşmış ve hâliyle, Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde kamusal alanın yapılandırılış biçiminin neden olduğu temel sorunlara ilişkin bu çalışmada sunmayı arzuladığımız somut bir yaklaşımı dışarıda bırakmıştır.

15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası gerçekleştirilen akademik çalışmalarda konunun daha çok siyasal ve ekonomik boyutlarına odaklanıldığını söylemek mümkündür. Özellikle konuya ilişkin hazırlanan raporlar daha çok, FETÖ’nün yurt içi ve yurt dışı yapılanmalarına ilişkin araştırmalar (Bayraklı vd. 2018), 15 Temmuz’un ekonomi-politik açıdan analiz edildiği raporlar (Ünay ve Dilek, 2017), 15 Temmuz ve medya (Yerlikaya, 2017) gibi konular

üzerinde durmuştur. Bunun yanı sıra konuya ilişkin hazırlanan az sayıda yüksek lisans derecesindeki tez çalışmasının konuları ise daha çok siyasal iletişim ve güvenlik alanları ile sınırlıdır. Bu çalışma kapsamında ise münhasıran, dinî cemaatlerin 15 Temmuz sonrası toplumdaki algısına odaklanılmıştır. Araştırmanın özgünlüğü ise konunun, sosyolojik boyutları ile cemaat kavramı, kamusal alan ve sivil toplum çerçevesinde ele alınmış olmasında yatmaktadır. Bu yönüyle çalışma, 15 Temmuz'un sosyal maliyetleri ve bu maliyetleri en fazla yüklenen toplumsal unsurlardan birisi olduğunu düşündüğümüz dinî cemaatler üzerindeki olası etkileri ve bunların sonuçları hakkındaki henüz cılız sayılabilecek tartışmalara kısıtlı da olsa bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

3. YIKICI CEMAAT'İN KAMUSAL ALANDA ÖRGÜTLENİŞİ

Demokratik bir düzende devlet, piyasa ve sivil toplum gibi kurumların arasındaki ilişkilerin ve bireyin bunlar karşısındaki durumunun, birçok toplumsal sorun ve bunların çözümü açısından önemli bir yeri bulunmaktadır. Devletin piyasa ve sivil toplum üzerindeki düzenleyici vasfının sınırlarını, bizatihi piyasa ve sivil toplumun dinamizmi belirler. Sivil toplumun dinamizmi ise devletin ona açtığı alanın özgürlüğüne yani kamusal alanın özgürlüğüne ya da baskıcı/tek tipleştirici niteliğine bağlıdır. Kamusal muhakemenin aktörü olarak sivil toplumun, devletin gücünün denetlenmesi, bireysel hak ve özgürlüklerin kurumsallaşması, adalet ve hukukun sağlıklı bir biçimde işlemesi bakımından öncü vasfının bulunduğunu söylemek yanlış olmaz.

Türkiye'de yaygın bir biçimde kabul edildiği üzere, Batıcı düşünce paradigması çerçevesinde yürütülen pozitivist modernleşme süreci dinî cemaatlerin, bir diğer deyişle sivil toplumun Türkiye'ye özgü önemli bir unsurunun, Cumhuriyet'in ilk yıllarının hemen ardından yer altına çekilmesine neden olmuştur. Tek parti döneminin ilk yıllarından itibaren başlatılan Batılılaşmacı devrimler (özellikle kılık kıyafet, harf devrimi, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi) Osmanlı "millet sistemi"nden tevarüs edildiği söylenebilecek cemaat tipi yapıların kamusal alanda özgür biçimde yer almalarını engellemiştir. Sarıkaya'nın (1998) da belirttiği üzere devlet tarafından "illegal" olarak kabul edilmelerine karşın söz konusu cemaat, tarikat, tekke gibi birlikler, yaşamına uzunca bir süre "yeraltında" devam etmiştir.

Yasalarla sınırlanan bu birliktelikler artık gizlenmesi gereken, kendisinden korkulduğu düşünülen bir kimliğin kaynağı olmaya başlayacak biçimde, dışa kapalı bir kamusallıkla varlığını sürdürebilmişlerdir. Bu birliktelikler, sivil toplumun bir unsuru olmakla birlikte

kendisine kapalı devre bir “anlam stoku”⁵ ve sermaye biriktirmeye başlamış; özellikle 1970-80 sonrası dönemde bu sermaye ve anlam stokları, Cumhuriyet tarihinde hiç olmadığı kadar resmî kamusal alana ve piyasaya akmaya başlamıştır. Bununla birlikte, bu eğilimin ortaya çıkmasında 1950 sonrasında oluşan nispeten daha demokratik çok partili dönemin etkileri oldukça yoğundur. 1980 sonrasında ise, küreselleşme ve çoğulculuk gibi bir takım kavramlar gündeme gelmeye başlamış, hem çok çeşitli toplumsal ve kültürel gösterge hayatımıza dâhil olmuş hem serbest piyasa ulus devlet sınırlarını aşındıran bir niteliğe kavuşmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak, Türk toplumunda birçok sivil toplum ve sermaye aktörü Neoliberal düzenin içerisine çekilmiştir. Bu dönem ayrıca, yerel kimliklerin kültürel ve iktisadi anlamda küresel dayatmalara ve merkezi kurum ve yapıların azalan etkileriyle oluşan otorite boşluğunu etnik, dini, kültürel veya ekonomik kaygıların bir araya getirdiği cemaat temelli anlam stoklarıyla karşılama çabalarının yoğunluk kazanmaya başladığı bir dönemdir. Türk toplumunun mevcut yapısı, bu çabalar karşısında inişli çıkışlı bir süreç de olsa, muhafazakâr kesimlerin yoğun toplumsal ve ekonomik taleplerini çağırmıştır. Söz konusu talepler bu süreç zarfında siyasi olarak da iktidara taşınmaya başlamış ve yaklaşık son on yedi yıldır muhafazakar bir partinin hükümette kalmasını sağlamıştır.

İsmail Kara’nın (2013) “radikal ve entelektüel İslamcılık dönemi” olarak adlandırdığı 1960-1980 yılları arasında, muhafazakar kesimlerin “sisteme” yönelik yoğun muhalefeti, 1980 sonrası yerini, yine Kara’nın “uyum ve entegrasyon dönemi” olarak adlandırdığı Neoliberal dünya düzenine entegrasyon sürecine bırakmıştır. Bununla birlikte, entegrasyon sürecinin dinî cemaatler açısından hangi seviyede ve hangi tutumla ele alındığı, FETÖ’nün ortaya çıkışına yönelik değerlendirmede son derece önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında, bu biraz da siyasi, ekonomik ve toplumsal seviyedeki güç mücadelelerinde pragmatist tutum ile idealist tutum arasında yapılan tercihlerle bağlantılı bir sorundur. Dinî kimlik üzerinden siyasi, toplumsal ve ekonomik iktidar mücadelesi, ister istemez dinin bu mücadele alanlarında araçsallaştırılması pratiğinin ortaya çıkması gibi bir ihtimali de beraberinde taşımaktadır. Şimdiye dek sahip olduğumuz tecrübelerle göre, FETÖ’nün “dinî cemaat” ya da “hizmet” söylemiyle bu süreçte yoğun bir şekilde pragmatizmi benimsemiş olması, kendisine

⁵ Kavram, Peter L. Berger ve Thomas Luckmann’ın birlikte kaleme aldıkları “Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi” adlı kitaptan alınmıştır. Ayrıntılar için bkz: Berger, P. L. & Luckmann, T. (2016). *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi* (2. Baskı). (Mustafa Derviş Dereli, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.

Türkiye’de siyasi kutuplaşmalarla mahremleşen toplumun mevcut yapısını istismar edebileceği imkânlar sunmuştur. Yoğun bir şekilde bu tür bir pragmatizmi benimsemiş olması, FETÖ’nün dinî cemaat söylemi ile alenileştiği zaman aralığı göz önünde bulundurulduğunda, diğer dinî cemaatlardan farklılaştığı asıl noktadır. Kamusal alan bağlamıyla birlikte düşünüldüğünde ise, FETÖ’nün illegal fakat rasyonel-bürokratik bir örgütlenme yapısına rağmen, Sennett’in Dreyfus Davası üzerinden örneklediği duruma benzer bir biçimde, irrasyonel bir söylem ve belagatin bir araya getirdiği, kişilik sorunlarının kamusallaştırıldığı, liderin meleklerle konuştuğu, Mesih ya da mehdi kabul edildiği yönünde kişisel fantezilerin revaçta olduğu bir tablo resmetmesi bakımından durum, Sennett’in önerdiği “yıkıcı cemaat” kavramıyla tanımlanmaya uygun düşmektedir.⁶

4. ÖZGÜRLEŞMEYE GİDEN YOL: SİVİL TOPLUMUN VE SERBEST PİYASANIN KEŞFİ!

Dinî cemaatlerin Cumhuriyet tarihinin önemli bir kısmında nispeten içe kapalı birlikteliklerin merkezlerinden birisi olduğunu belirtmiştik. Bu husus daha açık bir şekilde sivil toplum kapsamında değerlendirilebilir. Louis Althusser’in resmi eğitimi devletin ideolojik aygıtlarından birisi olarak değerlendirdiği göz önünde bulundurulduğunda (Cuff vd. 2015: 253), resmi eğitimin ideoloji barındırdığına ve dinî cemaatler açısından kabulü zor bir takım kültürlenme pratikleri içerdiğine ilişkin ön bilgimiz, söz konusu birlikteliklerin okul, öğrenci yurdu, dersane gibi özel eğitim kurumları açmalarını ve sivil toplum içerisinde etkinlik kazanmalarını anlamlandırmak açısından işlevsel olacaktır. Özellikle eğitim konusuna verilen önem, diğer Müslüman ülkelerden bazılarında da sivil toplumun içerisinde gözlemlenebilecek bir pratik olagelmıştır. Özellikle, Mısır’daki İhvan-ı Müslimîn hareketinin sivil karakteri buna verilebilecek bir örnektir.

Türk toplumunun muhafazakâr yapısını düşündüğümüzde, söz konusu eğitim kurumlarının yalnızca kendi kapalı çevrelerinin değil, özellikle ‘gurbette okuyan çocukları’ nedeniyle, ilgili dinî cemaatlere mensup olmamakla birlikte muhafazakâr bir kimliğe sahip ailelerin de ilgisini çekmiş olması doğaldır. Üniversite eğitimi söz konusu olduğunda, Anadolu’nun çeşitli vilayetlerinden büyük kentlere eğitim için gelen kız/erkek öğrenciler, hem eğitim sisteminin seküler yapısının hem modern kent hayatının beraberinde getirdiği Batıcı olduğu söylenebilecek bir yaşam tarzının (80’lerden sonra bilhassa Amerikan yaşam tarzının) doğurduğu “risklerden” beri olmak adına, dinî cemaatlerin kurduğu öğrenci yurtlarında

⁶ FETÖ’nün dini değerleri ve inanış biçimlerini çarpıtarak araçsallaştırdığını gösteren somut bulgulara ilişkin ayrıntılar için bkz. Din İşleri Yüksek Kurulu. (2017). *Kendi Dilinden FETÖ*. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.

barınmaya başlamış ya da söz konusu cemaatlerin açtığı öğrenci evlerinde yoğun bir biçimde ikamet etmiştir. Bunun ötesinde, ilkokul ve hatta son yıllarda kreş seviyesinden lisansüstü seviyesine dek, özel okul ve vakıf üniversitelerine varan bir çeşitlilik ve seviyede eğitim veren kuruluşlara sahip olan cemaatlerin varlığı malûmdur.

Eğitim alanındaki faaliyetler konusunda belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, bu kurumların eğitim konusunda ortaya koyduğu farklılığın derecesi ile ilgilidir. Her ne kadar Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından denetime açık olan okulların müfredatlarında, resmi eğitimin dışına –en azından kâğıt üzerinde- çıkılmasa bile, söz konusu okulların idari ve eğitimci kadrolarının neredeyse tamamen cemaat içi insan kaynağından karşılanıyor olması bu müfredatın esnetilmesi halinde denetimi zor bir alan ortaya çıkarmaktadır. Üstelik öğrencilerin yalnızca okulda geçirdikleri vaktin değil, boş zamanlarının da belirli bir kültürlenme hedefi doğrultusunda planlanan programlarla doldurulmasının söz konusu olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Dinî cemaatlerin eğitim alanındaki faaliyetlerinin dışında sivil toplum kapsamında sayılabilecek bir diğer faaliyet alanı, yardımlaşma ve dayanışma dernekleri vasıtasıyla girilen “hayır” faaliyetleridir. FETÖ, dini saikler ve hayırseverlik gibi kavramlar üzerinden toplum nezdinde büyük bir itibar kazanmış ve yurtdışına açılmanın en kolay yollarından birisi de bu kanal üzerinden olmuştur denebilir. “Kimse Yok Mu” derneğinin yurtdışına açılma konusunda diğer dinî cemaatlerden daha erken bir dönemde faaliyetlerine başladığını söylemek mümkündür. Yardımlaşma ve dayanışma, kurban, hac organizasyonu vs. gibi alanlarda kendi üyelerinin yanı sıra dışarıdan kişilere de uzanan bir ekonomik ve sosyal ağ oluşturmayı (bunu istismar edecek olsa da) başardığı söylenebilir. Bununla birlikte, söz konusu faaliyetlerin, dinî cemaatlerin faaliyet göstermeleri doğal bir alan olduğunu da belirtmek gerekir. Ayrıca, söz konusu din temelli sosyal yardım organizasyonlarının yalnızca Türkiye’de değil, ABD ve İngiltere gibi ülkelerde de yaklaşık olarak aynı dönemlerde sosyal politika araçları olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır (Göçmen, 2011). Fakat Diyanet İşleri Başkanlığının, devlet kurumu olması ve devletin ise seküler karakterinin her fırsatta vurgulanması nedeniyle uzunca bir dönem, dinî cemaatler ve dindar/muhafazakâr bireylerin bir kısmınca şüphelye karşılanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının söz konusu durumu dolayısıyla oluşan bu boşluğu dinî cemaatler doğal bir süreç içerisinde doldurmuştur. Ayrıca, sivil toplum faaliyeti olması bakımından denetlenmesi oldukça güç bir niteliği de haiz olan söz konusu faaliyetler, istismara açık bir alan oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu konuda önemi yadsınamayacak bir diğer husus, serbest piyasa ekonomisi içerisinde dinî cemaatlerin faaliyetleri ile muhafazakâr bireylerin değişen tercihleridir. Hatırlanacağı üzere, İhlâs Finans, Kombassan, Yimpaş vs. gibi mağduriyetler üreten bir takım ekonomik girişimler, Müslüman imajı ile kamuoyuna mâl olmuş olumsuz örnekler olması bakımından, muhafazakâr kesimlerde benzer sivil girişimlere yönelik önemli ölçüde bir güvensizliğin ortaya çıkmasına ve bu kesimlerin küresel finans sistemi içerisinde hareket eden bankalara yönelmesine katkı sağlamıştır. Bir diğer deyişle, “İslamî iktisat” konusundaki başarısız deneyimler, yerini serbest piyasaya hızla entegre olan bir ekonomi anlayışına bırakmıştır.

Serbest piyasanın dayatmalarına mecburi bir boyun eğişin ya da çekinceli bir katılım sürecinin, 2000’li yılların muhafazakâr kesimlerin durumunu iyi resmettiğini söyleyebiliriz. Bunun ötesinde, dinî cemaatlerden bazılarının da hızla içine çekildiği Neoliberal düzen, yine bu cemaatlerin savunduğu değerler açısından çarpık bir zihniyetin üremesine neden olmuştur. Üzerinde fikhî açıdan birçok tartışmanın sürdüğü “faiz yerine kâr payı, kredi yerine finansman” gibi bazı iş ve işlemler hızlı bir biçimde, “İslamî iktisadın” alternatif araçları olmuş ve yaygınlaşmıştır. Yıldırım’ın (2016: 226-227) belirttiği üzere, “İslam iktisadı üzerine düşünmek, bu konuda yapılabilecekler üzerinden mevcut düzenin sebep olduğu yıkım ve yoksunluklardan kaygılanmak, 2000’li yıllardan sonra bir mana ifade etmez oldu. Çünkü kapitalist kültür bilhassa Müslümanların piyasaya girmesiyle, İslamcılar tarafından geçerli nizam halini aldı.” 2000’li yılların başlamasıyla birlikte, sıradan bir Müslüman’ın zihni, İslam iktisadı ve faizli bankacılık sistemine alternatif olabilecek bir düzen kurma konusundaki entelektüel gündemin, yerini çoğunlukla “köprüyü geçmeye” odaklanmış ve mevcut düzene razı, siyasi ve ekonomik güce oldukça önem veren bir duruşa bıraktığı, sisteme boyun eğmeyi üstü kapalı biçimde olumlayan tecrübelerle doludur. Bir anlamda, İsmet Özel’in “güçlü bir topluma ulaşip onun Müslümanlaşmasına mı, Müslüman bir topluma ulaşip onun güçlendirilmesine mi çalışacağız?” şeklindeki sorusuna, önce güçlü bir topluma ulaşmak gerektiği yönünde bir cevap verilmiştir denilebilir (Akt. Dede, 2016:30; Özel, 2008: 185).

1980 sonrasında serbest piyasa ile özgürleşme yolunda ilerleyen kamusal alan konusunda İslami kesimler ve dolayısıyla dinî cemaatlerin azımsanmayacak bir kısmının, kendisinden ödün vermeksizin uyum sağlama konusunda güçlükler yaşadığı aşikârdır. Bunun da ötesinde, Neoliberal piyasaya “entegrasyon süreci” içerisinde, İslamî iktisat konusunda güvensizliğe neden olan tecrübelerin farklı bir versiyonu, darbe girişimi nedeniyle toplumsal olarak da ortaya çıkmıştır denebilir. Yine de akılda tutmak gerekir ki, söz konusu süreçlerin sorumluluğunu yalnızca muhafazakârlığın ekonomik, toplumsal ya da siyasi alandaki

tecrübeleriyle sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Sivil toplum ve kamusal alan deneyimi bakımından incelendiğinde, devlete merkezli bir takım iktidar yapılarınca dinî cemaatler ve mensupları üzerinde sürdürülen baskıcı tavrın⁷ yaklaşık olarak 2007'ye kadar cari olmasının, yapısal açıdan FETÖ'nün yükselişine katkı sağlayan bir süreci dayattığı söylenebilir.

Özetle, önce ekonomik daha sonra siyasi ve toplumsal alanda bahse konu süreçlerin sonucunda, Kemalist/seküler modernleşmeci paradigmanın elindeki tüm imkânlarla rağmen gerçekleştirmekte başarısız olduğu 'laiklik projesi', kendisini farklı bir formda da olsa, bizatihi muhafazakâr kesimlerin dönüşümü ve yaşadığı bazı olumsuz deneyimler üzerinden, gözle görülür derecede bir rıza imal ederek dayatmaktadır. Bunun ötesinde, bugün dinî cemaatlerin kamusal alan pratiklerini ya da kamusal alandaki varlıklarını, siyasi ve ekonomik güç kazanımı konusunda fetişleşmiş bir istek olarak değerlendiren bir toplumsal algının varlığından da bahsetmek artık mümkündür. Hem ekonomik alandaki kötü deneyimler, hem de sivil toplum yönü ile FETÖ'nün meydana getirdiği yıkımın toplum nezdinde ortaya çıkardığı güvensizlik, günümüzde kamusal alanın dinî cemaatlere sunduğu imkânların, daha önce çeşitli dönemlerde tecrübe edildiği gibi bazı kısıtlanma risklerini ve bunun yanı sıra bir takım farklı eğilimleri beraberinde getirdiğinden söz edilebilir. Bunlar;

4.1. Denetimsiz Entegrasyon Süreci

Modernitenin Batı'daki kaynağı sayılabilecek hümanist felsefenin aksine, Türk toplumsal yapısı açısından değişimin genel karakterini belirleyen daha çok, devlet merkezli bir modernleştirme pratiğidir. Batı'daki Aydınlanma ve modernite deneyiminin felsefi ve sosyolojik temelleri bir anlamda, Doğu'da daha çok sunî bir şekilde ve/veya bir devlet politikası olarak üretilmiştir. Bu durum, Doğu toplumlarında ve özellikle Osmanlı'dan bugüne dek Türkiye'de toplumsal açıdan bazı çarpıklıkların ortaya çıkmasının önünü açan temel nedenlerden birisi olarak sayılabilir. Cumhuriyet tarihi boyunca söz konusu modernleştirme anlayışının dayattığı değişimin karakteri, Batıcı toplumsal ve kültürel devrimler, askeri darbeler, devlet denetiminin baskıcı bir nitelik alması, kamusal alanın tek tipleştirilmesi gibi pratiklerle tecessüm etmiştir.

Türk modernleşme pratiğinin bu kendine has niteliğine rağmen, dini cemaatlerin siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanda etkilerinin bulunduğunu ve söz konusu sürecin

⁷ Her ne kadar 2002'den sonra iktidarda muhafazakâr bir hükümet bulunsa da, özellikle yargı ve ordu bürokrasisi içerisinde AK Parti hükümetine ve temsil ettiği kitlelere yönelik tavır kabaca 2007 tarihine kadar çok az değişmiştir. Bu durumu en somut biçimde, e-muhtıra, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan yargı krizi ve kapatma davası gibi süreçler üzerinden gözlemlemek mümkündür.

önemli aktörleri olduğunu ifade etmek gerekir. Özellikle, küreselleşme süreci düşünüldüğünde, dinî cemaatlerin yerellik ve yerlilik konusunda kültürel göstergeler üretme potansiyeli ve Türk kimliğine mündemiç bir takım kültürel, tarihsel, dinî değerlerin muhafazası konusundaki işlevsel yönü, darbe girişimi sonrasında büyük bir sınamayla karşı karşıya kalmıştır. Bu sınamanın yalnızca dinî cemaatler açısından değil, onların üzerinden Türk toplumunun da dâhil olduğu bir karşılaşma olduğunu söylemek abartı sayılmaz. Bu çerçevede, 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin dönemsel siyasi çekişmelerin ötesinde uluslararası bir istihbarat organizasyonu olduğunu gösteren güncel bulguların yanı sıra, toplumsal ve siyasi tarihimiz içerisindeki belirli dayatmacı bir zihniyetin bıraktığı miras olarak da değerlendirilmesi gerekir.

Batılılaştırma politikaları gibi 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin de Batılı yaşam tarzlarına karşı dinî cemaatlerin toplumsal etkilerinin azalması ve sekülerleşme bakımından benzer bir sürecin doğmasına ön ayak olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Hülasa, 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin, kendisinden önceki darbelerin siyasi iktidarı ele geçirmedeki “başarısını” tekrar etmemiş olmakla birlikte, Türk toplumunun Batı ile kültürel anlamda denetimsiz bir entegrasyonu ya da benzeşimi konusunda aynı doğrultuda olduğu savunulabilecek bir takım neticeleri ortaya çıkarıp çıkarmadığı, sorgulanması ve üzerinde önemle durulması gereken güncel bir meseledir. Yine de temkinli bir açıklama yapmak bakımından söylemeliyiz ki, sekülerleşme ve geleneksel yapıların çözülmesine ilişkin yorumlamalar daha derin analizler gerektirmektedir. Bu bağlamda, modern sekülerleşme tezinin güncel açılımları ile postmodern çağın bu konuda ortaya çıkardığı bazı eğilimlerin ele alınması anlamlı olacaktır.

4.2. Muhafazakârlığın “Anlam Krizi”

Peter Berger'in (2005: 144) dine ilişkin olarak, “insanlık tarihi boyunca anomiyeye karşı en etkili siperlerden birisi olduğu” yönündeki açıklamasını hatırlayacak olursak, dinî cemaat ve birlikteliklerin, Türk toplumsal yapısı bağlamında işlevselliğini anlamlandırabiliriz. Dinî cemaatlerin Türk toplumsal yapısı içerisinde, “anlam krizi” ve “postmodern muğlâklık” gibi kavramlar etrafında tartışılmasının, önem verilmesi gereken bir teklif olduğu savunusuyla, söz konusu kavramlara kısa da olsa giriş yapmak, bu çalışmanın neticelendirilmesi ve akılda bırakacağı sorular açısından önem arz etmektedir.

Cumhuriyet tarihi süresince izlenen resmi Batılılaşma anlayışı, kabaca 1970'lerden günümüze kadar olan süreçte belirli seviyelerde somut bir biçimde değişmiş ve dinî cemaatlerin kamusal alandaki talepleri artarak sistem genelinde bir baskı yaratmıştır. Özellikle 2000'li yıllar,

muhafazakârlığın bütün talepleri ile iktidarı deneyimlediği ve doğal olarak beraberinde dinî cemaatlerin birçoğunun, toplumu ilgilendiren hemen her alanda mevzi kazandığı bir dönem olmuştur. Türk toplumunun gerek etnik gerekse dinî (dinî görüş ve/veya mezhep farklılıkları açısından) ve kültürel anlamda homojen sayılamayacak denli çok farklılık barındıran bir niteliği haiz olduğu genel bir kabuldür. Bahse konu taleplerin de bu çeşitlilik içerisinde incelenmesi gerekli görünmektedir. Fakat dinî cemaatlerin, bu çeşitlilik içerisinde daha çok Sünnî İslam'ı temsil edegelmiş bir homojenlik barındırmalarından dolayı, Türk muhafazakârlığı açısından ortak bir kimliğin taşıyıcısı oldukları akılda tutulmalıdır. Özellikle tasavvufî kaynaklardan beslenen birçok tarikat ve cemaat, Sünnî İslam konusunda hem dinî hem etnik bir kimlik olarak Türk kimliğinin ve geniş halk kitlelerinin modernleşme süreci boyunca sığındığı en yaygın uğraklardan olagelmıştır. Buna karşın, yukarıda ayrıntılı bir şekilde tartışıldığı üzere 15 Temmuz, dinî cemaat kisvesi altındaki bir örgütlenmenin gerçekleştirmeye çalıştığı bir askeri darbe girişimi olması hasebiyle, diğer dinî cemaatlerin de neredeyse toptan olumsuz bir algıyla karşılanmasına neden olmuştur.

15 Temmuz Darbe Girişimi'nden yaklaşık bir yıl sonra 12-18 Haziran 2017 tarihleri arasında 23 il, 154 ilçe ve 5400 kişi ile gerçekleştirilen bir saha araştırması (MAK Danışmanlık, 2017) verilerine göre, bireylerin dinî cemaatlere yönelik algılarında önemli ölçüde değişiklikler yaşanmıştır. "... FETÖ tarafından yapılan 15 Temmuz darbe teşebbüsü dini grup, cemaat ya da tarikatlara bakışınızı nasıl etkiledi?" şeklindeki soruya katılımcıların %50'si, "*dini grup, cemaat ve tarikatların illegal yapılanmalara zemin oluşturmayacak şekilde daha sıkı denetlenmesi gerektiğini düşünmeye başladım*" şeklinde özetlenen görüşler dile getirdiği aktarılmıştır. Bunun yanı sıra araştırmaya göre aynı soruya yönelik katılımcıların %35'i, dinî cemaat ve tarikatlara "*olumsuz ya da şüphe ile bakmama neden oldu*" şeklinde cevaplar vermişlerdir. Aynı araştırmada "*herhangi bir dinî cemaate veya tarikata bağlı bulduğunuz mu/bulunuyor musunuz?*" şeklindeki soruya verilen cevapların oranı ise %15 evet, %60 hayır, %25 ise kararsız/cevap yok şeklinde bulgulanmıştır. Ayrıca saha ekiplerinin aktardığına göre, bu soruya cevap verilirken katılımcıların yaklaşımlarının oldukça tereddütlü bir biçim alması da dikkat çekicidir.

Konuyla ilgili başka bir çalışmada (Çakı, 2018) darbe girişimi sonrasında dinî cemaatlere yönelik güven duygusundaki zedelenmeye ilişkin Diyanet İşleri Başkanlığının hassas yaklaşımından ve FETÖ'nün zedelediği güvenin yeniden kurumsallaştırılması konusunun üst düzey siyasilerin de gündeminde ve konuşmalarında yer aldığından bahsedilmiştir. Söz konusu güven bunalımının, üst düzey siyasi aktörlerce dillendirilmiş olmasının elbette bir

takım açık anlamları bulunmaktadır. Bunun sebebini, dinî cemaatlerin önemli bir fonksiyonu olduğu yönünde, özellikle dindar/muhafazakâr çevrelerdeki süregelen uzlaşma olduğu söylenebilir.

Son olarak bir örnekten daha bahsetmek gerekirse, Hitit Üniversitesi'nden Zekeriya Işık'ın, Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) birimi tarafından desteklenen ve saha çalışması GENAR AŞ. Tarafından gerçekleştirilen “15 Temmuz Sonrası Türk Toplumunda Tarikat ve Cemaat Algısı” adlı çalışma kapsamında elde edilen verileri yorumladığı bir köşe yazısını da anmak gerekir. Çalışma neticesinde elde edilen bulguları Işık (2018) şu şekilde yorumlamıştır:

Toplumun önemli bir kesimi tarikat ve cemaatlerin eğitim, kültür vb. faaliyetlerini FETÖ örnekliliği üzerinden anlamlandırmak suretiyle olumsuz bir özdeşlik kurmakta ve diğer dinî grup ve yapıların da potansiyel olarak bireysel, ailesel ve toplumsal bir kopuşa neden olabileceği endişesine kapılmaktadır. Toplumun büyük çoğunluğu bir kez daha dinî, manevî hassasiyetlerinin ekonomik bir istismar aracına dönüştürülmesi ve yeni bir tehdide yol açması hususunda kaygılıdır. Toplum kötü FETÖ örnekliliğinden hareketle söz konusu dinî grupların yapılan yardım ve hayırları siyasi, sosyal, ekonomik güç vb. devşirmek amacıyla kullanabilecekleri kaygı ve korkusuna kapılmıştır. Bir takım kurumlarla hayır yoluyla da olsa iltisakın ileride sorun çıkarabileceği düşüncesi insanları yardımdan uzak durma eğilimine itmiştir. 15 Temmuz süreci toplumda tarikat ve cemaatlere karşı öteden beri var olan kadim hoşgörü algısında da ciddi kırılmalara yol açmıştır.

Berger'in, modernitenin yarattığı çoğulculuk nedeniyle ortaya çıktığını savunduğu “anlam krizleri” karşısında aracı bir kurum olarak önerdiği “anlam stokları” kavramı üzerinden Türkiye'deki dinî cemaatleri değerlendirdiğimizde, söz konusu yapılara karşı güvensizliğin ortaya çıkaracağı riskler konusunda önümüzde oldukça geniş bir alanın açıldığını söyleyebiliriz.

15 Temmuz sonrası dinî cemaatlerin söz konusu işlevinin oldukça sınırlanmaya başladığını ve bu cemaatlere intisabı bulunan bireylerin, çağdaş toplumun anlam ve yaşam tarzı bakımından güvenli ortamı içerisine çekildiği söylenebilir. Türk toplumunun, küresel toplumun içinden geçtiği süreçlerin, özellikle Batı kaynaklı birçok siyasi, toplumsal ve kültürel akımın nerdeyse hiçbirisinden beri olduğu söylenemez. Bu manada, dinî cemaatler konusunda toplumsal güvensizlik öncelikle, en azından belirli bir kesim için, Berger ve Luckmann'ın kavramsallaştırdığı ve sekülerleşme tezine karşı önerdikleri çoğulculukla ortaya çıkan bu “anlam krizi” açısından ele alınmalıdır. Bu açıdan, dinî cemaatleri, gerek küresel popüler kültür ve yaşam tarzlarının gerekse yakın dönemlere dek “laik devletin” dine ya da dinden uzaklaşmaya neden olabilecek dayatmalarına karşı özgün ve kültürel manada yerlilikle tavsif edebileceğimiz bir anlayışın odaklandığı “anlam stokları” olarak değerlendirmekteyiz. Bu anlamda, örneğin Ek'te listelenenlere benzer haberlerin ister istemez toplumda bir karşılık

bulacağını, yarattığı olumsuz bir algının varlığını ve bunun ilerleyen süreçte bir takım taleplere yol açacağını yadsımak çok da mümkün görünmemektedir.

4.3. Ahlâki Rölâtivistleşme

Günümüz toplumlarında birey “hayatın farklı alanlarındaki eylemlerini belirleyen ortak değerlerin ve aynı zamanda her yönüyle özdeş olan tekil bir gerçekliğin bulunmadığı bir dünyada büyür” (Berger ve Luckmann, 2016: 45). Başka bir deyişle, moderniteyle birlikte birey, yaşamının her alanında farklılaşan ve kimliğini oluşturan değerler sisteminin her fırsatta sorgulandığı, parçalanmış bir dünyada yaşamaktadır. Söz gelimi, eğitim ve iş hayatında karşısına çıkan değerler sistemi birbirlerinden oldukça farklı olabilirken, bireyin yaşam tecrübesi boyunca edindiği siyasi, dinî, kültürel kimliğin öznel unsurları bu farklılaşma karşısında çaresiz kalabilir. Günümüz Türkiye’si göz önünde bulundurulduğunda, modernleşme tecrübesi açısından muhafazakâr kesimlerin kendine yabancı birçok değer sistemi ile birlikte toplumsallaşması, belirli bir düzeyde çarpıklaşma meydana getirebilmektedir. Bu çarpıklaşma konusunda aracı bir kurum olarak değerlendirdiğimiz dinî cemaatlerin işlevi, 15 Temmuz sonrasında ciddi bir sarsıntıyla karşılaşmıştır.

15 Temmuz sonrasında güven bunalımıyla karşı karşıya kalmış olan, geleneksel kimliklerle bağını koparmamış birer aracı kurum mesabesindeki dinî cemaatlerin, modern/postmodern dönemde birey için vaat ettiklerinin geçersiz kılınması, güvenliksiz bir dünyayla yüz yüze gelmek anlamına gelebilir. Bu durum ise daha önce bu yapılara güven duyan bireylerin Berger ve Zijderveld’in “rölâtivistleşme” olarak adlandırdığı bir sürecin içerisine girmelerine neden olabilir. Ahlâki, toplumsal ve siyasi açıdan öznelleşen bir anlayışın anlatımı olan rölâtivistleşme (2018: 71-76) karşısında dindar/muhafazakâr bireyleri koruyan en önemli unsurlardan birisi olarak dinî cemaatlerin üzerindeki olumsuz algı, toplumun geneli için de önemi yadsınamayacak riskler barındırmaktadır. Bu risklerin başında ise postmodern/rölâтивist muğlaklığa karşı direnç noktaları olarak dinî cemaatlerin kamusal alandan giderek çekilmesinin söz konusu olabileceği belirtilebilir. Yine de, dinî cemaatlerin önünde toplumsal güvenin ve itibarın kazanılması, FETÖ örneğinin dinî cemaatler üzerine tahvil edilmemesi adına bazı seçeneklerin varlığından bahsetmek de mümkündür.

Yelken’in de ifade ettiği üzere, dinî cemaatlerin günümüzde en önemli problemlerinden birisinin “toplumsal denetime kapalı olmaları ve sivilleşmeye önem vermemeleri” (2017) olduğu kabul edilirse, söz konusu sorunun denetime açıklık, şeffaflık, hesap verilebilirlik gibi ilkeler bağlamında aşılabilmesi, toplumsal algının da değişmesini sağlayabilecek bir önlem

olarak görülebilir. Yelken'in dikkat çektiği bir diğer husus olan cemaatlerin genel olarak "çoğul kimlikleri" dışlayan "hayat içerisindeki farklı rollere" karşı tekil bir kimlik dayatan dinamiklerinin de Berger ve Zijderveld'in savunduğu "rölativistleşmeye" vardırılmaksızın dengelenmesi ve toplumun üzerinde uzlaştığı genel ilkeler bağlamında revize edilmesi faydalı olacaktır. Genel uzlaşım alanları önemlidir, zira cemaat tipi bağların zayıflaması ya da "sivilleşememe" sorununu atlatamayan benzer toplulukların içerisinde yaşanan hızlı kopuşlar bireyi, Özyurt'un (2017: 189) belirttiği üzere, postmodern kimliklerin değişken, kırılmalı ve bunaltıcı çeşitliliği içerisinde sürükleyebilirken, istikrarsız bir toplumsallığın da önünü açabilir.

SONUÇ

Bu çalışmanın gidişatından çıkarılabileceği üzere, hem yukarıda bahsedilen kutuplaşmanın hem dinî cemaatler ya da benzer bir biçimde örgütlenen diğer sivil toplum yapılarının zamanla istismar ve manipülasyona açık hale gelmesine neden olan temel mesele, kamusal alanın belirlenmesinde ve onun uzlaşım hedeflerinin ortaya konulduğu bir ideal ortamdan ziyade, çatışmalı iktidar mücadelelerinin zemini olarak algılanmasında yatmaktadır. Türkiye'de dinî cemaatlerin içe kapanmasına ve suiistimale açık hale gelmesine zemin hazırlayan temel yapı kamusal alan konusundaki seküler modernleşmeci paradigma ile muhafazakâr modernleşmeci paradigma arasındaki gerilimlerdir. Buradan türeyen birçok mücadele alanını, toplumdaki kutuplaşmaların, siyasi ve kültürel anlaşmazlıkların ve hatta zaman zaman ekonomik sorunların kaynağı olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir. Kamusal muhakemenin ve toplum içerisinde bireyden cemaate çeşitli aktörlerin kamusal ilişkilerindeki düzenleyici unsurların daha sağlıklı işlemesi bakımından, hukukî kurumsallaşmanın gerçekleştirilmesi elzem görünmektedir. Dönemsel olarak, riskler ve çözüm önerileri değişebilme ihtimaline sahip olsa da asıl mesele, Türkiye'nin henüz aşamadığı bir kamusal alan sorunu olmaya devam etmektedir.

Çalışmada vurgu yapılan anlam krizi ve rölativist ahlâkilik gibi riskler, toplumun kültürel kimliği bakımından üzerinde durulması gereken bazı yönler barındırmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte çoğulcuğun yükselişi karşısında, yerel kimlikler aşınabilmektedir. Buna ek olarak, modernleşmeci yaklaşımlar bağlamında kültürel unsurların korunması öteden beri tartışma konusu olmuş bir husustur. Anlam krizlerinin meydana getireceği toplumsal istikrarsızlıklar ile kültürel süreklilikteki kopuşlar, kimliğin muhafazasını güçleştirebilecektir. Ahlâki rölativistleşme ise Berger ve Zijderveld'in de işaret ettiği üzere, beraberinde bir tür

dekadans ya da nihilizme varacak eğilimleri getirmektedir. Bu konuda geçmişten bu yana kimliğin muhafaza edilmesinde önemli birer aktör olmuş olan dinî cemaatlerin, yukarıda işaret edildiği üzere, şeffaflık, sivillik, denetime açıklık gibi bazı ilkeleri önceleyerek, kültürel kimliğin taşınmasında hayati bir aktör mesabesinde birer anlam stoku olarak mevcudiyetini sürdürmesi önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, kamusal alanda dinin ve dinî unsurların varlığına ilişkin seküler-muhafazakâr geriliminin normalleşmesi, dinî cemaatlerin bu alandaki ve sivil toplum unsurları olarak işlevlerindeki aksama ya da çarpıklaşmanın önüne geçebilecek dinamikleri temin edebilir. Bu çerçevede, politik dilin ehlileşmesine yönelik girişimlerin, gerek çoğulcu bir kamusal alanın kurumsallaşmasında gerekse Cumhuriyet tarihimiz boyunca süregelen siyasi kutuplaşmanın azaltılmasına fayda sağlayabileceği açıktır.

KAYNAKÇA

- Bauman, Z. (2017), *Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, (2. Baskı), (Çeviri: Nurdan Soysal), İstanbul: Say Yayınları.
- Bayraklı, E., Boyraz, H. M. ve Güngörmez, O. (2018), *FETÖ'nün Birleşik Krallık Yapılanması*, İstanbul: SETA.
- Berger, P. L. (2005), *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları* (3. Baskı), (Çeviri: Ali Coşkun), İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2016), *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*, (2. Baskı), (Çeviri: Mustafa Derviş Dereli), Ankara: Heretik Yayınları.
- Berger, P. L. ve Zijderveld, A. C. (2018), *Şüpheye Övgü: Fanatikleşmeden İnançlarımızı Nasıl İfade Edebiliriz?*, (1. Baskı), (Çeviri: Kadir Canatan, Raşit Bal & Hasan Yar), İstanbul: Açılım Kitap.
- Cuff, E. C., Sharrock, W. W. & Francis, D. W. (2015). *Sosyolojide Perspektifler*. (Ümit Tatlıcan, Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Çakı, F. (2018), Türkiye'de 15 Temmuz'un Toplumsal Etkileri ve Ona Yol Açan Faktörler Üzerine Düşünceler, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), 91-124.
- Dede, A. (2016), *Ak Partili İslamcı Gençlerin Siyasal Kimliği Üzerine Nitel Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Delanty, G. (2015), *Bir Kavramın Anatomisi Topluluk*, (1. Baskı), (Çeviri: F. Bilge Atay), İstanbul: Everest Yayınları.
- Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Kendi Dilinden FETÖ*. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Göçmen, İ. (2011), Muhafazakârlık, Neoliberalizm ve Sosyal Politika: Türkiye'de Din Temelli Sosyal Yardım Organizasyonları, *Doğu Batı Dergisi* (58), 115-143.
- Göle, N. (2000), *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri Bir Atölye Çalışması*, (2. Baskı), İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, J. (2017), *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, (14. Baskı), (Çeviri: Tanıl Bora & Mithat Sancar), İstanbul: İletişim Yayınları.

**15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Dinî Cemaatlere Yönelik Artan Güvensizliğe İlişkin Sosyolojik
Bir Değerlendirme**

- Kulat, M. A. (2017), *Türkiye’de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı*, MAK Danışmanlık, Ankara.
- Mollaer, F. (2011), Klasik Muhafazakârlıktan Tekno-Muhafazakârlığa: Tanım Sorunları, Temeller ve Değişmeler. *Doğu Batı Dergisi*(58), 59-71.
- Öğün, S. S. (2011), Lümpen Muhafazakârlık Üzerine, *Doğu Batı Dergisi*(58), 11-24.
- Özel, İ. (2008), *Üç Mesele: Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma*, İstanbul: Şule Yayınları.
- Özipek B. B. ve Abayhan, Y. (2016), *Uzun Gecenin Kısa Tarihi: 15 Temmuz Darbe Girişimi*, İstanbul: Kadim Yayınları.
- Özyurt, C. (2017), *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*, (2. Baskı), İstanbul: Açılım Kitap.
- Sarıkaya, M. S. (1998), Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Dini Tarikat Ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(3), 93-102.
- Sennett, R. (2010), *Kamusal İnsanın Çöküşü* (3. Baskı), (Çeviri: Serpil Durak & Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ünay, S. ve Dilek, Ş. (2017), *Birinci Yılında 15 Temmuz: Bir Ekonomi Politik Analizi*. İstanbul:SETA.
- Yelken, R. (1999), *Cemaatin Dönüşümü*, (1. Baskı), İstanbul: Vadi Yayınları.
- Yelken, R. (2017), *Türk Toplumunda Cemaat Algısı ve Cemaatlerin Sivilleşme Sorunları Konferansı*, Çankırı.
- Yerlikaya, T. (2017), *Batı Kamuoyunda FETÖ: Algular, Manipülasyonlar ve Mücadele Biçimleri*. İstanbul: SETA.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (8. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, E. (2016), *Neoliberal İslamcılık 1980-2015 İslamcuların Dünya Sistemine Entegrasyonu*, (3. Baskı), İstanbul: Pınar Yayınları.

EK: Dini Cemaatlere İlişkin 15 Temmuz Sonrası Yayınlanan Haberlerden Örnekler

1. “Tarikat ve cemaatlerin denetlenmesinden başka çare yoktur”, Sabah Gazetesi, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/07/25/tarikat-ve-cemaatlerin-denetlenmesinden-baska-care-yoktur> (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
2. “Gazeteci Nevzat Çiçek: Diğer cemaat ve tarikatlara da operasyon gelebilir”, Habertürk, <https://www.haberturk.com/diger-cemaat-ve-tarikatlara-da-operasyon-duzenlenecek-mi-gazeteci-nevzat-cicek-ten-flas-aciklamalar-2060167> (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
3. “Halk, tarikat ve cemaatlerden uzaklaştı”, Sputnik, <https://tr.sputniknews.com/analiz/201706231029020267-halk-tarikat-ve-cemaatlerden-uzaklasti/> (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
4. “FETÖ’den boşalan yerler yeni tarikatlarla dolduruldu”, Birgün, <https://www.birgun.net/haber-detay/feto-den-bosalan-yerler-yeni-tarikatlarla-dolduruldu-174268.html> (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
5. 15 Temmuz dini gruplara da darbe vurdu, GazeteVatan, <http://www.gazetevatan.com/15-temmuz-dini-gruplara-da-darbe-vurdu-1078566-gundem/> (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
6. “Çarpıcı iddia: İstihbarat, tarikatlar üzerine çalışıyor, bazıları tasfiye edilecek”, Milli Gazete, <https://www.milligazete.com.tr/haber/1656353/carpici-iddia-istihbarat-tarikatlar-uzerine-calisiyor-bazilari-tasfiye-edilecek> (Erişim Tarihi: 21.12.2018).
7. “İstanbul Müftüsü: Tarikat ve cemaatlerin denetlenmesi gerekir” <https://www.cnnturk.com/turkiye/istanbul-muftusu-tarikat-ve-cemaatlerin-denetlenmesi-gerekir> (Erişim Tarihi: 21.12.2018).